

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Lea Udovč

Vloga medijev pri oblikovanju slovenske »zamišljene skupnosti«

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Lea Udovč

Mentorica: doc. dr. Mojca Pajnik

Vloga medijev pri oblikovanju slovenske »zamišljene skupnosti«

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

Vloga medijev pri oblikovanju slovenske »zamišljene skupnosti«

Širina pojmov, kot so nacija, narod in nacionalizem, terja prav tako širok spekter njihovih definicij, pri čemer je narod lahko nekaj prvinskega, kar od nekdanj obstaja ter smo vanj narojeni, ali pa je po drugi strani namišljeni konstrukt, kot je na primer pojmovanje Benedicta Andersona, ki narode dojema kot zamišljene skupnosti, ki se zamišljajo kot kolektivitete in ustvarjajo lastno zgodovino. Nadgradnja klasičnih pojmovanj nacionalizma, ki ponudi polje za raziskovanje nacionalizma znotraj že vzpostavljenih držav, je Billigov koncept banalnega nacionalizma, ki s pomočjo popolnoma vsakdanjih – banalnih, a zato nič manj nevarnih praks in ritualov, konstantno reproducira nacionalizem ter omogoča neprestano zamišljanje nacije, ki je del širše ideološke, diskurzivne prakse. Rečemo lahko celo, da je nacionalizem posebna vrsta diskurza, ki je ključen za ideološko (re)produkcijo. Pomembno vlogo pri ideologiji nacionalizma in pri konstrukciji nacionalnih identitet pa imajo mediji, ključni moment javne sfere, ujete v okvir vestfalskonacionalne države, ki so s pomočjo podajanja stereotipnih podob, senzacionalizma, demagoškega podajanja pogosto nepreverjenih informacij, ključni mehanizem delitve na »nas« in »njih«, na »Slovence« in »tujce«. Ta dihotomija je nujna za vzpostavitev (slovenskega) naroda, ki s pomočjo simbolnih »tujcev« vzpostavi sebe kot homogeno in hegemonsko etnično skupino.

Ključne besede: nacionalizem, mediji, banalni nacionalizem, javna sfera, izbrisani.

The role of media in building Slovenian imagined community

The broadness of concepts such as nation, nationality and nationalism claims a wide spectre of their definitions as well, where a nation can mean something primal, what has always existed and what we were born into, or, on the other hand, it can be considered as an imaginary construct such as the notion of Benedict Anderson, who sees nations as imagined communities, defining themselves as collectivities and making their own history. Billig's concept of banal nationalism is used to describe extended classical conceptions of nationalism which offer a field to study nationalism within already established states. Using everyday – banal, yet not less dangerous practices and rituals, it constantly reproduces nationalism and enables a perpetual idea of a nation as a part of a wider ideological, discursive practice. Nationalism can be even described as a special kind of discourse pivotal to the ideological (re)production. Media, the crucial moment of public sphere caught in the frame of Westphalian nation-state, play a vital role when it comes to the ideology of nationalism and the construction of national identities. By providing stereotypical images, sensationalism, demagogical distributing of often unconfirmed information, they represent key mechanism of dividing people according to "we" and "they", "the Slovenes" and "foreigners". This dichotomy is essential for the establishment of a (Slovene) nation which sets itself as a homogeneous and homogeneous ethnical group with the help of symbolic "foreigners".

Key words: nationalism, nation, media, banal nationalism, the Erased.

KAZALO

1	UVOD.....	5
2	NACIONALIZEM, NACIJA, DRŽAVA - TEORETIČNI PRISTOPI IN ZGODOVINSKI PREGLED	7
3	BANALNI NACIONALIZEM KOT SREDSTVO REPRODUKCIJE NARODA IN DISKURZ	16
4	NACIONALNI MEDIJI KOT »MATERIALNA EKSISTENCA« NACIONALIZMA.....	21
4.1	Retorika izključevanja in predstave o »drugosti« v slovenskem medijskem diskurzu.....	24
5	SKLEP	30
6	LITERATURA.....	33

1 UVOD

V diplomskem delu želimo s pomočjo teorij nacionalizma ter zgodovinskega pregleda izključevanja nekaterih skupin v slovenskem prostoru opozoriti na izključevanje tudi v sodobni družbi ter odkriti mehanizme generiranja nacionalizma. Poskušali bomo pokazati, da imajo mediji veliko moč pri vzpostavljanju diskurzov izključevanja. Namen dela je kritična razprava o pomenu nacionalizma v sodobni družbi ter aplikacija na slovenski kontekst, v okviru katerega se bomo spraševali o vlogi medijev pri oblikovanju slovenske zamišljene skupnosti ter o posameznih primerih nacionalizma v kontekstu slovenske javne sfere. S pomočjo študija sekundarne literature bomo zgodovinsko opredelili nacionalizem v slovenskem prostoru, pri čemer bo poudarek predvsem na primeru izbrisanih, ki po mnenju Vlaste Jalušič predstavljajo izvorni greh slovenskega osamosvajanja (Jalušič 2003, 16) ter na nek način nujni pogoj za vzpostavitev slovenske države (Bajt 2010, 198). Hkrati pa je odprava temeljnih pravic kot posledica izbrisa postala model, po katerem se je v nadaljnjih letih začelo iz socialnih mehanizmov izključevati vse več manjših skupin prebivalstva, ki se niso sposobne mobilizirati (invalidi, brezposelni, matere samohranilke, emigranti, štipendisti).

V prvem poglavju diplome bomo natančno opredelili ter v medsebojna razmerja postavili ključne koncepte, s katerimi se bomo ukvarjali v diplomski nalogi: narod, nacionalna država, nacionalizem, pri čemer bomo črpali iz teorij zgodovinarja Erica Hobsbawma, politologa Benedicta Andersona, sociologa Rastka Močnika, Phillipa Schlesingerja in Michaela Billiga. Na, na prvi pogled, eklektični pristop k pojmom nas je na podlagi branja navedel širši analitično–teoretski sklep, da konsenz o definiciji naroda v znanostih o družbi praktično ne obstaja, največkrat ga utemeljujejo na psiholoških dejstvih, kot je občutek pripadnosti skupini ljudi, nerazumevanje pa se prenaša tudi na pojem nacionalizma, saj ga, namesto da bi identifikacijo pojma »postavljali v zvezo z narodom, največkrat predstavljajo kot politično izražanje lojalnosti do države« (Rizman 1991, 17).

S pomočjo Billigovega koncepta banalnega nacionalizma bomo v drugem poglavju poskušali pokazati na prikrite mehanizme, ki na prikrit način s pomočjo vsakodnevnih praks pomagajo reproducirati nacionalizem. Michael Billig (2004) s pomočjo sintagme »banalni nacionalizem« poudarja, da ni problem v tem, kaj večina teorij pripisuje nacionalizmu (ideologije nestrpnosti, nasilje, radikalna gibanja), temveč predvsem, kaj izpušča, tj. osredotoča se na »vsakdanji nacionalizem, ki obsega tako predsodke in stereotipe kot

izobešanje zastav, zahvalne dneve, državljanske obletnice« (Billig 2004, 166). Kljub svoji »banalnosti« ali pa ravno zaradi nje predstavljajo takšne vsakdanje prakse nevarnost generiranja in naturalizacije izključevalskega diskurza. Ker leži pomen Billigovega koncepta za naše delo predvsem v povezavi z diskurzom, ga bomo poskušali v tem poglavju tudi orisati. Umut Özkirimli namreč pravi, da je nacionalizem posebna vrsta diskurza: »poseben način doživljanja in interpretiranja sveta, referenčni okvir, ki nam pomaga, da osmišljamo in strukturiramo realnost, ki nas obdaja« (Özkirimli 2005, 30). Pravzaprav je nacionalizem socialno naučen, sam diskurz pa je bistvenega pomena v procesu ideološke produkcije in reprodukcije.

V tretjem poglavju bomo razpravo poglobili in vpeljali dodatne dimenzije v svoje razumevanje nacionalizma ter s kritiko medijev kot momenta javne sfere kot sfere, ki je uokvirjena znotraj meja Vestfalske države (Nancy Fraser), pokazali na nezmožnost demokratizacije medijskega diskurza.

S tem bo razprava kulminirala v četrtem poglavju, kjer bomo nadaljevali z aplikacijo prejšnjih teoretskih razprav na slovensko javno sfero. Skozi povpraševanje javnih in nacionalnih medijev nas bo zanimalo ne le poročanje medijev, temveč mediji kot akterji pri perpetuiranju »slabih« nacionalizmov, mediji kot institucija in moment javne sfere, pri čemer se bomo v razumevanju poročanja medijev naslonili na obstoječe konkretne študije s področja nacionalizma v slovenski javni sferi, s katerimi bomo lahko prišli do jasno izrisanih zaključkov in parametrov svojega razmišljanja.

2 NACIONALIZEM, NACIJA, DRŽAVA - TEORETIČNI PRISTOPI IN ZGODOVINSKI PREGLED

Vsak tekst, ki se ukvarja s konceptom nacionalizma, bo skoraj zagotovo spremljalo pojasnilo, da je definicij omenjenega pojma veliko, skoraj toliko kot avtorjev, ki se s pojmom ukvarjajo. Ker je tovrstno pojasnjevanje zamegljenosti koncepta ponavljajoča praksa, smo se temu želeli izogniti, a kljub vsemu smo se odločili, da razjasnimo nekaj nejasnosti v zvezi s konceptom. Zakaj? Ker je nujno in neizogibno, da pisanje in branje o konceptih nacionalizma, nacije, države itd. poteka skupaj z zavedanjem o raznolikih pomenih teh konceptov. To je nujno, da lahko koncepte pravilno razumemo, umestimo in apliciramo. Tako za Rizmana, ki se pri tem naslanja na Breuillya, nacionalizem lahko pomeni doktrino (mišljeno s končnico –ism), politiko (nacionalna politična gibanja) ali sentiment oziroma nacionalno zavest (glej Rizman 1991). Nacionalistične ideje in nacionalistično politiko pogosto povezujemo z vse večjim občutkom nacionalne identitete, kar pa spodbija dejstvo, da nacionalne politike in doktrine vzniknejo ravno v družbah, kjer ni močnega občutka nacionalne identitete.

Eden izmed ključnih teoretikov, ki so se ukvarjali s konceptom nacije in nacionalizma, je prav gotovo marksistični zgodovinar Eric Hobsbawm, ki nacionalizem opredeli na širokem časovnem razponu od začetkov nacionalne države pa do danes, pri tem pa vseskozi poskuša pazljivo zajeti »duh časa« s pomočjo nenehnega podajanja zgodovinskega konteksta. Hobsbawm namreč pravi, da koncepti »niso del svobodnega, filozofskega diskurza, temveč so družbeno, zgodovinsko in lokalno zakoreninjeni, v okviru teh realnosti jih je treba tudi pojasniti«¹ (Hobsbawm 2007, 17). Zato bomo tovrsten pristop v nadaljevanju poskušali ubrati tudi mi. Koncepte naroda, nacije, države in nacionalizma je namreč nemogoče razložiti brez zgodovinske analize, izrazi niso statični, odvisni so od zgodovinskega obdobja, kraja, kamor jih umestimo, ter perspektive, ki jo uberemo.

Nacija je drugačna skupnost kot tiste, s katero so se ljudje identificirali večji del zgodovine. Z njo lahko zapolnimo praznino, ki je umanjala zaradi razpada pravih človeških skupnosti in mrež, pravi Hobsbawm (prav tam, 58). Poizkusov opredelitve, kaj je nacija, je bilo v

¹ Tako bi bilo koristno narediti tudi analizo pogojev pisanja klasičnih del s področja nacionalizma (Hobsbawm, Anderson, Gellner, A. Smith), ki so vzniknile v 80. letih 20. stoletja v Veliki Britaniji in so imele podlago v empirični materializaciji proliferacije in konstitucije množice držav predvsem v anticolonialnem (in s tem anti-britanskem) obdobju, dodatno potrditve pa v razpadu bipolarnega hladnovojnega sistema.

zgodovini nešteto, na grobo pa bi jih lahko razmestili v objektivne in subjektivne definicije. Najbolj znan poskus kompleksne opredelitve objektivnih kriterijev za to, kaj je nacija, je Stalinova opredelitev nacije kot »zgodovinsko nastale trajne skupnosti ljudi, ki je vzniknila na osnovi skupnega jezika, ozemlja, gospodarskega življenja in duhovne izoblikovanosti, ki se kaže v skupnosti kulture« (prav tam, 12), medtem ko subjektivno definicijo najbolje oriše Renanov koncept nacije kot »nenehnega plebiscita«, ki elementom »nacionalnega čustva – etnične pripadnosti, /.../ jezika religije, ozemlja, zgodovine, kulture in drugega« ni posvečal pretirane pozornosti (prav tam, 14–15; gl. tudi Praprotnik 1999, 153).

Če se za trenutek pomudimo pri različnih konceptualizacijah pojma narod, vidimo, da nanj Breuilly, Hobsbawm in Anderson gledajo kot na namišljen konstrukt, »ki je zrasel v glavah nacionalistov in sploh elit, da bi zadovoljili svoje politične cilje, tj. legitimnost in razvidnost političnih argumentov« (Rizman 1999, 20). Hobsbawm in Anderson dokazujeta, da so narodi »konstrukti in kulturni artefakti, v obeh pa je »modernistični projekt prekrit s 'postmodernističnimi' temami in jezikom (Mandelc 2011a, 49). *Moderniste*, med katerimi je najbolj znan predstavnik Gellner, ki poudarja vlogo birokracije in kapitalizma, povezuje referenca na različne povezave z moderno dobo. Kljub heterogenosti perspektiv² znotraj modernistične perspektive, jih družijo trditve, da »nacionalizem vznikne kot proces oziroma transformacija od tradicionalnih k modernim družbam, pri čemer se nekatere od njih podrobneje osredotočajo na širjenje industrializma, druge pa na socio-ekonomske, politične in kulturne razmere, ki jih smatrajo kot primarni vzrok za razvoj in vzpon nacionalizma« (Mandelc 2011b, 47). Po drugi strani pa so za peščico zagovornikov sociobiološke ali primordialistične pozicije (kot je Pierre van den Berghe) narodi »realni« in nekaj povsem naravnega. »Narodi imajo po njihovem mnenju opraviti s tako prvinskimi vezmi, kot so občutja sorodnosti in razširjene družine« (Rizman 1999, 20). Konec koncev pojem nacije-naroda izhaja iz latinske besede nasci – roditi se oziroma samostalnika nationem, ki je pomenil vrsto ali raso.³ Pogosta konceptualna dilema je zajeta tudi v dihotomiji med državljanskim nacionalizmom, kjer je bila najprej vzpostavljena nacionalna država, šele nato

² V modernistični perspektivi lahko razločimo štiri glavne pristope: teorije družbene komunikacije (Anderson, Rustow ...); ekonomistične teorije, ki se nadalje delijo na marksistične (Hetcher), klasične, teorije neenakega razvoja (Nairn), teorijo svetovnega sistema (Wallerstein) in Hrochov prispevek; neomarksistične teorije; politično-ideološke teorije (Breuilly, Giddens, Mann) (Mandelc, 46–60).

³ »Naravnost nacionalne države, ki je pripisana pretekli družbeni teoriji, bi morda morali pripisati pomanjkanju historičnega vpogleda v temeljna obdobja družbene teorije trenutnih komentatorjev« (Chernilo, 110).

nacija, značilnim za zahodno Evropo, ter etničnim in kulturnim nacionalizmom, kjer država sledi naciji, značilnim za srednjo ter vzhodno Evropo, pri čemer zahodna Evropa meni, da je »nacionalizem vzhoda, t. i. etnični primordialni nacionalizem, bolj problematičen in nevarnejši. Takšen nacionalizem je vedno lociran na obrobje, na periferijo« (Mandelc 2011a, 77). Omenjena dihotomija pa za mnoge teoretike (tudi za zapriseženega primordialista, kot je Berghe) ni realna, če pojasnimo z besedami Bernarda Yacka (prav tam), je že samo razlikovanje med etničnim in državljanskim nacionalizmom precej etnocentristično, »kot da politične identitete Francozov in Američanov ne bi bile tudi kulturno podedovani artefakti« (Mandelc 2001a, 79; 2011b, 81).

Ne glede na to, na katerem teoretskem stališču stojimo, je pomembno, da ločimo med izključevalnim nacionalizmom držav ali desničarskih političnih gibanj, ki je izpodrinil vse druge oblike politične in družbene identifikacije, ter »družbeno zavestjo, ki v modernih državah pomeni prst, iz katere rastejo vsa druga politična čustva« (Hobsbawm 2007, 172). Kakorkoli že, lahko vidimo, da v družbenih znanostih ni konsenza o definiciji naroda, če pa ta že obstaja, potem se ne more izogniti nevarnosti, da se ji kateri od narodov ne bi izmaknil ali pa bi ga proglasila za neobstoječega. Tudi Özkirimli pojasnjuje, da je »nacionalizem izmuzljiv in prilagodljiv fenomen, ki je sposoben prevzemati več oblik – zgodovinsko, družbeno in politično, in to je kontekst, znotraj katerega kraljuje« (Özkirimli v Mandelc 201b, 92).

Da bi lahko razumeli liberalno pojmovanje nacije liberalizma 19. stoletja, moramo najprej spregovoriti o konceptu države. Značilno moderno državo je napovedal že razvoj evropskih kneževin v 16. in 17. stoletju, svojo sistemsko obliko pa je dobila v času francoske revolucije. Državo so opredeljevali kot:

(če le mogoče nepretrgano in celostno) ozemlje – vladala je nad vsemi prebivalci tega ozemlja, od drugih takih ozemelj pa so jo ločile jasno zarisane meje. Politično je tem prebivalcem vladala in jih upravljala neposredno in ne prek posredniškega sistema vladarjev in avtonomnih korporacij. Kadar je bilo le mogoče, je poskušala po vsem ozemlju uveljaviti iste institucionalne in administrativne ureditve in zakone /.../ in čedalje bolj je morala upoštevati mnenja svojih podložnikov oziroma državljanov, ker so zaradi politične ureditve v državi dobili besedo – ponavadi prek izvoljenih predstavnikov različnih vrst /.../ (Hobsbawm 2007, 98).

Vse večja demokratizacija politike, ki je državo opredeljevala kot najvišjo vladajočo instanco na zamejenem teritorialnem območju, je prinesla tudi vprašanje o lojalnosti državljanov do države in sistema vladanja, kar je postalo ključno tudi zaradi pojava novih nižjih razrednih slojev, ki še niso imeli svojega mesta v »redu stvari«. Ker so bile države nov pojav ter zaradi vse večje demokratizacije politike, »se pravi na eni strani zaradi čedalje večje svobode (sicer zgolj za moške; op. L. U.), na drugi strani pa zaradi nastanka moderne, administrativne države, ki je državljanke mobilizirala in nanje vplivala« (prav tam, 102), so morali vladarji pridobiti novo legitimnost, nujno formulirati in uveljaviti nove oblike državljanske lojalnosti ('državljanske religije', če uporabimo Rousseaujeve besede) (prav tam, 102), kar so poskušali rešiti z identifikacijo z ljudstvom (patriotizem) ali nacijo (nacionalizem)⁴. Nemško-avstrijski politik s preloma 20. stoletja, ki je ravno tako pisal o pojavu nacionalne države, kot to nakaže njegov poetični citat, je prelom celo datiral:

Ko evropski razvoj doseže določeno stopnjo, jezikovne in kulturne skupnosti ljudstev, ki so stoletja molče zorela, zlezejo iz sveta, v katerem so pasivno obstajala kot ljudstva (passiver Volkheit). Začnejo se zavedati sebe kot sile z zgodovinsko usodo. Zahtevajo nadzor nad državo kot najvišjim oblastnim instrumentom, ki je na voljo, in si prizadevajo za politično samoodločbo. Rojstni dan politične ideje nacije in rojstno leto tega novega zavedanja je leto 1789, leto francoske revolucije (Renner v Hobsbawm, 122).

Citat navajamo zato, ker precizno oriše pojem nacionalizma, kot se je vzpostavil po letu 1830 - v obdobju »zmagoslavnega buržoaznega liberalizma« 19. stoletja (1830-1880), ki predstavlja prelomni trenutek, ko je narod prevzel »ontološko vrednost transcendentalne

⁴ Na tem mestu naj pojasnimo razliko med državnim patriotizmom in nacionalizmom, ki se ju pogosto zamenjuje, a gre za izhodiščno drugačna koncepta. Države so patriotizem poskušale krepiti z »ideološkim inženiringom«, s čustvi, s simboli »zamišljene skupnosti«, pri čemer jim je bil v pomoč tudi nov pojav – rasizem (Hobsbawm 2007, 112), ki je povečeval razlike med »nami« in »drugimi« predvsem zaradi množičnega preseljevanja, obdobja imperializma in vse več mednarodnih rivalstev (prav tam, 110) in odpora tradicionalnih skupin proti vdoru modernosti ter novim in netradicionalnim razrednim slojem (prav tam, 130). Prizadevanje za okrepitev patriotizma v kombinaciji z vse večjim rasizmom, ksenofobijo in šovinizmom so ponudili plodna tla za vznik nacionalizma v 19. stoletju, ki je bil nasprotje patriotizma, saj za razliko od slednjega ni bil lojalen državi kot taki, temveč državi kot ideološkemu konstrukt (prav tam, 113).

reference" (Michel Freitag 2010, 168). V tej fazi, ki jo je zaznamovala tudi revolucija na področju prometa in komunikacij, katerih značilna zgloda sta železnica in telegraf (Hobsbawm 2007, 99), ko učinek industrijskih oblik proizvodnje rezultira v reorganizaciji zgodnejših (agrarnih) oblik družbene organizacije in je formacija države »neizogiben izid procesov centralizacije, ki so jih vzpostavile zahteve industrializacije z vzporedno kompleksno delitvijo dela« (Gellner v Schlesinger 1991, 158), je nacionalni resentment dobil teleološko in evolucionistično nit: razvoj nacij je bil viden kot »nesporna faza v človeški evoluciji ali napredovanju iz majhne skupine v večjo, nacija, »ki lahko preživi«, je bila stopnja v zgodovinskem razvoju človeške družbe, preprosto stopnja, ki jo je razvoj dosegel v 19. stoletju (Hobsbawm 2007, 51–57). Ta proces po Gellnerju prinese tudi neizogibno globoko prilagoditev v odnosu med politiko (»polity«) in kulturo, kar je po njegovem nacionalizem, ki rezultira v posledico, da moderni človek ni več zvest monarhiji, veri ..., temveč, dimenzija, ki jo odpre Gellner, kulturi (Gellner 1983, 35–36).

Podobno pojasnjuje tudi Hobsbawm, ko pravi, da je nacionalizem nekaj, kar je predhodno nacijam. Držav in nacionalizmov torej ne ustvarjajo nacije, temveč ravno obratno (Hobsbawm 2007, 18). Temu mnenju se pridružuje Anderson, ki pravi: »zamišljena politična skupnost – zamišljen kot hkrati notranje omejen in suveren« (Anderson 1998, 14) je tudi glavna značilnost naroda, saj neka oseba nikoli ne spozna vseh pripadnikov svojega naroda, a ima kljub temu neko predstavo o skupnosti ter občutek povezanosti. Noben narod pa si sebe ne predstavlja kot sorazsežnega s človeštvom, zaveda se svojih končnih meja, za katerimi so drugi, torej je narod tudi omejen. Anderson trdi, da je »nacionalizem potrebno razumeti ne v zvezi z uzaveščenimi političnimi ideologijami, ampak z velikimi kulturnimi sistemi iz časa pred njimi, iz katerih, kot tudi proti njim, je nastal« (prav tam, 20). Propadanje svetih skupnosti, ki so se vse bolj cepile ter pridobivale določene geografske okvirje, propadanje svetih jezikov, kraljestev ter novo, drugačno dožemanje sveta, je privedlo do možnosti zamišljanja naroda.

V 18. stoletju sta se pojavili dve sredstvi za reprezentacijo zamišljene skupnosti: roman in časopis. S tem se je oblikovala tudi misel o homogenosti, hkratnosti časa. Ljudje so si lahko predstavljali sebe kot družbo, ki se koledarsko pomika skozi čas. Kljub temu da niso poznali vseh pripadnikov svojega naroda, so bili lahko prepričani o njihovi hkratni eksistenci in delovanju. Največji prispevek k razvoju nacionalizma je po Andersonovem zgodovinsko-materialističnem pogledu prinesel ravno »tiskarski kapitalizem, ki je vse večjemu krogu ljudi

omogočal, da so se povezali z drugimi ter začeli o sebi razmišljati na povsem nov način« (prav tam, 46). Pojem naroda je dobival vse bolj čisto podobo tudi s standardizacijo državnih jezikov, ki so postajali monopolni znotraj neke države. Prav to je povzročilo razcvet časopisnega trga, v 18. stoletju je prišlo do prave revolucije. Anderson meni, da je tako časopis povsem naravno in nepolitično ustvaril zamišljeno skupnost med bralci. Andersonu se pojmovanje nacionalizma s pogosto slabšalnim prizvokom, ko ga povezujejo s strahom ter sovraštvom in ima celo podobo rasizma, zdi povsem napačno, saj trdi, da narodi v posamezniku budijo globoko, celo požrtvovalno ljubezen. »Kulturni proizvodi nacionalizma – poezija, proza, glasba, likovna umetnost – s tisočnimi oblikami in stili to ljubezen jasno izražajo, medtem ko so nacionalistični proizvodi, ki izražajo strah in prezir pravzaprav redki (prav tam, 157). Rasizem namreč izloči neko skupino zaradi fizioloških značilnosti, izhaja iz ideologije podrejenosti in manjvrednosti in ne iz ideologije naroda. Nacionalizem, kot ga dojemata Anderson, pa ni zgolj neka ideologija, značilna za določen zgodovinski čas, ki jo sčasoma nadomesti druga, saj je »zavest narodnosti v resnici najbolj univerzalno veljavna vrednota političnega življenja danes« (prav tam, 20).

Preden zaključimo prvo poglavje, se za trenutek ustavimo še pri premisleku o naciji. Hobsbawm nacijo dojemata na način političnega programa, podobno kot Gellner, ki pravi, da je nacija »načelo, po katerem se morata politična in nacionalna enota ujemati« (Gellner 1988, 1). To definicijo je prevzel tudi Breuilly, ki nacijo dojemata v političnem smislu kot skupino, ki je ločena od drugih ljudi, pri čemer mora nacija imeti politično avtonomijo, običajno v obliki suverene države« (Breuilly 1996, 149). Nacija je torej najpogosteje videna kot ena in nedeljiva, kot skupnost državljanov, združenih pod suvereno državo, ki je izraz politične volje (Hobsbawm 2007, 27). Kar dela narod kot nujni element v nacionalni državi, ni obstoj sentimentov nacionalizma (kolikor močni so ti že lahko), ampak unifikacija administrativnega aparata, katerega moč se razteza čez natančno definirane teritorialne meje. Nacionalizem pa lahko razumemo kot simbole ali prepričanja, ki so pripisani skupnosti izkušenj članov specifične regionalne, etnične ali lingvistične kategorije – ki je lahko ali pa ni konvergentna z demarkacijami nacionalne države (gl. Giddens v Schlesinger 1991, 167). Koncept nacije je v modernem in političnem pomenu precej mlad, saj so ga v predrevolucionarnem obdobju uporabljali predvsem v povezavi z etnično enoto na podlagi kriterijev, kot so etnična pripadnost, skupni jezik, religija, ozemlje in skupni zgodovinski spomin. Šele v obdobju francoske revolucije se je pomen koncepta spremenil. Njegova raba se je spremenila do »uporabe v političnih in družbenih diskurzih, še posebej kot načelo nacionalnosti po letu

1830« (Hobsbawm 2007, 26). Zaradi takšnega pojmovanja nacije, ki ga lahko opišemo kar s formulo *nacija=država= (predvsem suvereno) ljudstvo (prav tam)*, so se pogosto pojavljale obtožbe, da je francoska revolucija sovražna do občutka nacionalnosti, saj je bila nacija razumljena predvsem kot plebiscit (Renan prav tam 2007). Pojem državljanstva in pojem nacije nista šla nujno z roko v roko, saj ni bilo logične povezave »med državljani teritorialne države na eni strani in identifikacijo z nacijo na etnični, jezikovni ali kakšni drugi podlagi ali pa identifikacijo drugih značilnosti, ki so omogočale kolektivno priznavanje pripadnosti skupini«⁵ (prav tam, 28).

Friedrich List (1858), pa katerem se je zgledovala kasnejša »historična šola« nemških ekonomistov, je formuliral značilnost liberalnega koncepta nacije. Nacija je zanj morala biti dovolj velika, da je lahko preživela. »Če je bila premajhna, zgodovinsko ni bila upravičena« (Hobsbawm 2007, 40). Tudi Molinari je trdil, da je delitev dela na avtonomne nacije oziroma razdrobljenost v nacije koristna, predvsem zato, ker spodbuja načelo ekonomskega tekmovanja. Načelo nacionalnosti je torej v praksi veljalo predvsem za številčne narode. »Same zase so se lahko odločale tiste nacije, ko so bile po splošnem prepričanju zmožne same preživeti tako kulturno, še posebej pa ekonomsko (prav tam, 43). Prevladovalo je obče mnenje, da nekateri mali jeziki in male nacionalnosti niso imeli neodvisne prihodnosti, zato so nekatere male nacionalnosti (med drugim tudi Slovenci) in male države sprejemale nacionalno heterogenost nacionalnih držav, ker »se jim je zdelo, da lahko kvečjemu pridobijo, če postanejo del večjih nacij« (prav tam, 45–46).

Hobsbawm pravi, da se zdijo nacije danes bolj vplivne, kot pa zares so, predvsem zaradi dezorientiranosti, ki se izraža v hrepenenju po pripadnosti, ta pa ustvarja iluzijo, da so nacije neustavljiva sila. Nacionalizem ali etnična pripadnost je »nadomestilo za integracijske dejavnike v razpadajoči družbi. Ko družbi spodleti, se zdi nacija zadnja garancija« (Hroch v Hobsbawm 2007, 206). Nacija je tudi izgubila nekatere pomembne funkcije, kot je nacionalna ekonomija, ki se prenaša na transnacionalna in multinacionalna podjetja. Nacionalizem je po njegovem mnenju manj pomemben, a še vedno zelo izrazit, ni pa več »globalni politični program, kar bi lahko zanj trdili v 19. in zgodnjem 20. stoletju« (prav tam, 226).

⁵ »Ko je 'grande nation' Francozov v revolucionarnih in Napoleonovih vojnah meje prestavila na območja, ki po nobenem izmed prej omenjenih kriterijev, po katerih so določali nacionalno pripadnost, niso bila francoska, je postalo jasno, da francoska nacija ne temelji na nobenem izmed teh kriterijev« (Hobsbawm 2007, 30).

Na tem mestu bi radi namenili še nekaj besed Močnikovi konceptiji nacije, ki jo dojema kot ničta institucijo (Močnik 1999, 71-109). Ničta institucija je univerzalni koncept, ki ga je Močnik povzel po Levi-Straussu in v empirični realnosti služi kot nekakšna nevtralna podlaga, ki zagotavlja »možnost sporazumevanja med skupinami z različnimi konceptualnimi shemami ter omogoča »reprodukcijo učinka družbene totalnosti« in »reprodukcijo družbe kot celote« (prav tam, 93). Toda, da bi ga uspešno povezal s konceptom nacije, je Močnik Levi-Straussovo konceptijo postavil na glavo, in sicer, če Levi-Strauss pravi, da ničta institucija cepi, Močnik za nacijo trdi, da ta pravzaprav *družbeno skupnost enoti in določa njeno zunanjo mejo*. Če ničta institucija družbo deli na ekskluzivne razdelke, jo nacija totalizira v inkluzivno celoto. In če se ničta institucija definira glede na *druge* institucije v *isti* družbi, pa se nacija definira glede na *isto* institucijo (nacijo) v *drugih* družbah (prav tam, 88). Primarna funkcija nacije naj bi torej bila, da vse »institucije, ustanove, organizacijske prvine drži skupaj ter jih »totalizira v družbo«. Nacija pa s tem, ko omogoča, da se »funkcionalne institucije konstituirajo v razmerju do nje, omogoča družbi, da se »reproducira kot celota« (prav tam, 87). Kako? Posebna nacionalistična ideologija naddoloči splošno podlago komunikacije (naravni jezik) s pomočjo ideološke interpelacije (v Lacanovski shemi) s prehodom od »(pogojne) identifikacije s subjektom, za katerega se predpostavlja, da verjame k brezpogojni identifikaciji s subjektom, za katerega se predpostavlja, da ve«⁶ (prav tam 92), kar je »temeljni ideološki mehanizem ideološke hegemonije v nacionalno konstruiranih skupinah«. Identifikacija s subjektom, za katerega se predpostavlja, da ve, je za identiteto nujna, identitetne značilnosti in protislovja, ki spremljajo to identifikacijo, pa so ideološki simptomi in posledica učinka identitete (prav tam, 99). Nacionalna ničta institucija individua prisili, da se prepusti, podvrže, podredi *neki ideologiji*; a hkrati nacionalna ničta institucija sama ne daje prednosti *nobeni posebni ideologiji*. V nacionalni konstelaciji tako noben ideološki diskurz ne more izvršiti uspešne interpelacije, če se mu ne posreči »zasesti« interpelacijskega mehanizma, ki ga ima v »monopolu« nacionalna ničta institucija (prav tam, 99), zato potrebuje medije, da posebne ideologije diseminirajo. Močnikovo konceptualizacijo smo navedli, ker so bile njegove nadaljnje teoretske izpeljave o tem, da je bila »vladajoča medijska ideologija kapitalistične države« nekje do leta 2002 nacionalizem, od takrat dalje pa vse bolj neoliberalizem (gl. Močnik 2003, 148), potrjene z raziskavami v tukajšnjem družboslovnem prostoru. Maruša Pušnik (1999, 801–806) je v svoji raziskavi demonstrirala, kako so mediji

⁶ Vednost subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve, in ki je pripisan ničti instituciji, je »zgolj formalna vrednost«. Subjekt »ve samo to, da je svet mogoče organizirati na različne načine« (Močnik 1999, 96).

ob koncu prejšnjega tisočletja »konstruirali nacionalno realnost« z moderniziranjem starih tradicij, s pomočjo športnih dogodkov, z nacionalističnimi izpadi, ustvarjanjem »drugosti« Balkana itd. V neki drugi raziskavi pa je pokazala, kako novinarski prispevki s pomočjo javnomnenjskih raziskav v t. i. državotvornem obdobju (1991–2003) konsenzualno govorijo o tem, kaj je nacija in nacionalno, kako operirajo z dihotomijo »mi-oni«, s čimer so gledalce in bralce interpelirali v nacionalno skupnost in s tem reproducirali obstoječe oblastne odnose (gl. Pušnik 2004, 682–687). Tonči Kuzmanić (1998, 41–85) je v analizi nočne kronike v časopisu Nedelo pokazal vso širino imaginacije sovražnega in dehumanizacijskega diskurza pri retorični reprodukciji »slovenstva«⁷. O hegemoniji neoliberalnega diskurza v tedenskih tematskih oddajah dokumentarističnega novinarstva nacionalne in komercialne televizije ter vloge novinarstva pri reproduciranju neoliberalnega diskurza pa sta precej lucidno demonstracijo prispevali Trdina in Pušnik (2010).

⁷ Za t. i. »intelektualni polk«, na katerega se pri obravnavi ekskluzivističnega nacionalizma v tukajšnjem prostoru pozablja, samo napotimo na ekstenzivno raziskavo »Pojmovanje države in nacije pri novorevijaših v osemdesetih letih« (Kovačič in Kuzmanić 2004).

3 BANALNI NACIONALIZEM KOT SREDSTVO REPRODUKCIJE NARODA IN DISKURZ

Večina študij, kot smo lahko videli tudi zgoraj, se ukvarja z nacionalizmom kot nečem, kar je zgolj predhodno nacionalnim državam. Nacionalizmi, ki se pojavljajo po vzpostavitvi držav, pa so bili dolgo zanemarjeni, zato je v tem pogledu zanimiva teoretizacija, ki jo razvija profesor Michael Billig, ko s konceptom banalnega nacionalizma (ang. »banal nationalism«) ponudi relevanten objekt za raziskovanje nacionalizmov znotraj že vzpostavljenih nacionalnih držav. Nekateri so trdili, da ima nacionalizem obraz Janusa (gl. Nairn, Tom 1975), v skladu s tem so torej nekatere oblike nacionalizma, še posebej gibanja za narodno osvoboditev od kolonializma, percipirane kot pozitivne, medtem ko druge, kot so fašistična, ocenjena kot regresivna in uničujoča (Billig 2004, 6–7). Največja moč Billigovega argumenta je ravno v tem, da je premestil fokus nacionalizma – ta ni več povezan, kot v večini teorij, z različnimi gibanji, ki vodijo k formiranju nacionalne države, niti ni nujno povezan z negativnimi, nenavadnimi, sovražnimi konotacijami, temveč je nekaj popolnoma vsakdanjega, banalnega, nekaj, kar je vsakdan znova reproducirano prek praks in ritualov, vključno s plapolanjem zastave, z rabo »*deixis*«, uporabe stereotipnih razločevalnih izrazov »mi« in »oni« ter »naša« kultura, »naš« jezik, »njihovo« morje itd. (Mihelj 2005, 78). Da bi bila takšna dnevna reprodukcija mogoča, se mora reproducirati tudi celoten sistem »prepričanj, predpostavk, navad, reprezentacij in praks. Še več, ta sistem mora biti reproduciran na banalno vsakdanji način, saj je svet nacij vsakdanji svet« (Billig 2004, 6). Tako sta Hobsbawm in Ranger na podoben način ugotovila, da t. i. »izumljene tradicije«⁸ tečejo od občutka identifikacije s skupnostjo in/ali institucijami, ki jo predstavljajo, izražajo ali simbolizirajo kot nacijo, večina situacij, v katerih se ljudje zavejo svojega državljanstva kot takega, pa ostaja povezanih s simboli in polritualnimi in ritualiziranimi praksami (na primer volitve), izmed katerih je večina historično novih in izumljenih: zastave, podobe, ceremonije, glasba (Hobsbawm and Ranger 2003, 11–12). Namen izumljanja tradicij je »legitimirati obstoj trenutno favoriziranih norm in vrednot oziroma širšega ekonomsko-političnega stanja, najpogosteje prek navezovanja na njihovo tradicijo« (Mandelc 2011b, 74). Billig pojasnjuje, da se ideologija modernega nacionalizma pravzaprav reproducira na ravni zdravega razuma. Metonimična prispodoba takšnega vsakdanjega, banalnega nacionalizma ni zastava, ki ves čas silovito plapola pred našimi očmi, temveč je zastava, ki neopazno visi s kakšne javne stavne (Billig

⁸ Agleško »Invented traditions«. Mandelc (2011a, 2011b) uporablja izraz namišljene/izmišljene tradicije.

2004, 8). Nacionalizem ni le simultano očiten in obskuren, temveč je tudi ideologija, s katero se svet nacij zdi naraven svet (Billig v Chernilo, 103). Koncept banalnega nacionalizma se torej nanaša na ideološke navade, ki narodom omogočajo, da se reproducirajo, pri tem pa je potrebno poudariti, da banalno ne pomeni, da je benigno (Billig), ni sinonim za neškodljivost (Arendt), gre zgolj za to, da delovanje banalnega nacionalizma poteka na ravni navad vsakdanjega življenja, je način mišljenja, ideološke zavesti, zato se kategorija naroda zdi naravni, moralni red (Billig 2004, 10), a je ravno zaradi te svoje prikritosti lahko še toliko bolj nevarna. To ima lahko dodatne implikacije tudi za analitika, saj pojem nacionalizma umešča na periferijo, kar bi posledično pomenilo, da so posamezniki, ki pripadajo večjim, že vzpostavljenim narodom nagnjeni k dojetju nacionalizma kot nekaj, kar se tiče »drugih« in ne nas (prav tam, 5). »Naš« nacionalizem ni nikoli slab, iracionalen, nasilen, temveč je bolj kot to, dojet kot gojenje pozitivnih čustev do skupine ljudi – naroda, katere pripadniki se čutimo, kot patriotizem, ki je najpogosteje definiran na način navezanosti članov neke skupine na to skupino in na državo, v kateri prebivajo, ali pa kot ljubezen in navezanost na državo (gl. Billig 2004, 56). Ali drugače: »Vedno je je v ideologiji nekdo drug, ne mi. Tako je nacionalizem viden povsod, le 'tukaj' ne« (prav tam 2004, 15).

Da bi se izognili preučevalnim pristopom, ki po eni strani nacionalizem dojemajo kot stvar »drugih«, sami pa naj bi bili iz tega izvzeti, ki torej generirajo retorične projekcije nacionalizma, medtem ko je »naš« nacionalizem spregledan, celo zanikan, ter po drugi strani kot osnovo naroda vidijo primordialne vezi ter nacionalizem naturalizirajo, moramo takšna zdravorazumska prepričanja postaviti v zgodovinsko perspektivo. Del zamišljanja naroda so tudi predstave o »drugih«, ki niso del »nas«, ki so pogosto negativne, celo sovražne, del zamišljanja naroda pa je tudi sama zgodovina naroda, brez nje ga sploh ne more biti. Pri tem pa ne gre toliko za zgodovinsko realnost, temveč za potrebo po oblikovanju in ohranjanju »Mi-občutka«, posebne »Mi-logije«⁹ (Kuzmanić 2003, 107), kar pomeni, da je zgodovina skonstruirana in fiktivna, vedno je skonstruirana retrogradno¹⁰ ter je sredstvo narodove

⁹ »Gre za neko kvazi 'vedo' o Mi-jih, o nas in o našosti, ki je, jasno, zafunkcionirana kot Mit« (prav tam, 107). Mi-logija je sekulariziran mit, ki govori o nas, za razliko od mitologije, ki je del preteklosti, zato do nje ne moremo imeti distance.

¹⁰ Štih na primeru slovenske retrospektne legitimacije denaturalizira percepcijo, ki je ljuba nekaterim apologetom ekskluzivističnega nacionalizma na prostoru slovenskega ozemlja, ko pokaže, da je potrebno videnje procesov oblikovanja slovenskega naroda kot tistega, ki lahko svojo »generično in kontinuirano razvojno linijo potegnejo vse do časa Venetov ali vsaj v konec 6. stoletja, v čas naselitve Slovanov v vzhodnoevropski prostor«.

legitimacije, emancipacije, integracije in tudi zamejitve (Štih 2005, 222–223). Vsak narod namreč potrebuje mite, saj pripovedi o preteklosti kot arhetipi usodno vplivajo na samorazumevanje današnje, pa tudi jutrišnje skupnosti« (Bajt 2010, 208).

Kar hočemo na tem mestu poudariti, je to, da se prek izumljanja tradicije, kot pravi Billig, »ustvarjajo nacionalne identitete, ki se zdijo naravne« (Billig 2004, 26). Vsak narod mora namreč imeti lasten kolektivni spomin, ki je simultano kolektivno spominjanje in tudi pozabljanje, na način tistega, čemur smo zgoraj z Renanovim izrazom rekli vsakodnevni plebiscit¹¹ (Billig 2004, 95; Hobsbawm 2007, 13–14). Pri tovrstnem pozabljanju se pozabi na »naš« nacionalizem, ki izginja v »naravno«, nacionalizem je viden kot nekaj »nevarno emocionalnega in iracionalnega«, kar je projicirano na »druge« (Billig 2004, 38). Narodi so namreč hkrati zamišljene skupnosti (Anderson) in interpretativne skupnosti (E. Said), saj se ne le zamišljajo, temveč tudi ustvarjajo lastne zgodovine in interpretacije o sebi. Nacionalne zgodovine so neprestano na novo zapisane, ti novi zapisi pa so odraz vsakokratnega hegemonskega stanja v nacionalno zamejeni skupnosti (prav tam, 71).

Billigova premestitev na raven navad vsakdanjega življenja, na vsakodnevni, zdravorazumski način mišljenja, nam nalaga, da posebno pozornost, tako kot je to storila Ana Kralj, namenimo jeziku, saj je »vsaka identiteta, nacionalna pa še posebej, zavezana diskurzom kot načinom govora in komunikacije« (Kralj 2007, 250), jezik pa igra ključno vlogo tudi pri izgradnji ideološke zvesti, kar je poudaril že Bakhtin (Voloshinov), ko je trdil, da se oblike zavesti konstruirajo prek jezika. Preko (nacionalnega) jezika je nacionalna identiteta podrejena ideologijam, ki obvladujejo diskurze, se pravi, je bistveno vpeta v postopke družbenih identifikacij« (Kralj 2007, 250). Človek si z jezikom prilagaja svet okoli sebe in »tudi sebe, naše lastne biografije oziroma identitete so konstrukcije, ki jih samo kreiramo s pomočjo jezika in si tako z njegovo pomočjo prisvajamo realnost. Skozi pogovor se gradi naše znanje o svetu in tudi identitete se vseskozi izgrajujejo skozi uporabo jezika, ki

pravzaprav umestiti šele v 18. stoletje, v čas »nacionalnega preporoda«, ko je bila zgodovina retrogradno nacionalizirana in »postavljena v funkcijo narodnega oblikovanja« (Štih 2005, 223–226). »Ne gre torej toliko za to, kaj nekaj je, kot to, v kaj ljudje subjektivno verjamejo, da obstaja in da je obstajalo v zgodovini (nacionalni mit)« (Rizman 1991).

¹¹ Dnevni plebiscit ni afirmacija, kjer bi se državljani vsak dan odločali zavestno, da se mora njihov narod nadaljevati, temveč vsakodnevna re-afirmacija poteka s pomočjo banalnih praks, navad in rutin, s katerimi se ljudje identificirajo, s tem pa reproducirajo kot »ljudstvo« (Billig 2004, 95).

pa je strukturiran v številne diskurze« (Pušnik 1999, 798). Pomen se tvori kot rezultat interakcije med govorcem in poslušalcem (Vološinov 2008). »Jezik postane pomemben, ne le kot odložišče nacionalne kulture in spomina, kot skladišče mitov, temveč tudi kot stvar političnih, ekonomskih, pravnih in izobraževalnih interesov« (Breuilly 1996, 152). Zamišljanje naroda je del širše ideološke in diskurzivne prakse, na kar kaže tudi dojetje jezika kot od nekdanj prisotnega, kot nekaj, kar v družbi naravno obstaja, kar kaže na globoko vcepljenost nacionalistične ideologije v zdravi razum (Billig 2004, 10). Vzpostavitev distinktivnega jezika vključuje njegov lasten notranji boj za hegemonijo med različnimi dialekti, eden izmed načinov govora je model za celoten jezik (prav tam, 34). Koncepta jezika in dialekta morata biti reproducirana v vsakem jeziku, ki ga govorce uporabljajo in za katerega trdijo, da je njihov, drugačen od drugih, da so torej ločen narod, katerega notranje razlike v govoru so zgolj razlike v dialektih (prav tam, 35). »Jezik ne ustvarja nacionalizma toliko kot nacionalizem ustvarja jezik; ali bolje, nacionalizem ustvarja 'naš' zdravi razum, nedvomeč pogled, da naravno in neproblematično obstajajo stvari, imenovane različni 'jeziki', ki jih govorimo« (prav tam, 30).

Mandelc pojasnjuje, da nacionalnosti ne moremo definirati objektivno, »kot politični proces ali na podlagi kulturnih ali družbeno strukturnih osnov«, saj narodi obstajajo zgolj takrat, »ko njihovi člani razumejo drug drugega na podlagi diskurzivnega okvira nacionalne identitete in so pod vplivom drugih članov, ki narod šele vzpostavljajo« (Mandelc 2011b, 73). Za Michela Foucaulta je diskurz širši od izjave, saj se nanaša tudi na diskurzivne prakse, ki igrajo pomembno vlogo v »izražanju, legitimaciji in vključevanju nacionalizma v družbo« (Praprotnik 1999, 152), sestavljena je iz vsakdanjih diskriminatornih praks ter strukturnih ureditev (družbena dimenzija rasizma), hkrati pa je lahko tudi vir rasističnih prepričanj ljudi (kognitivna dimenzija rasizma) (van Dijk 2000, 35–36). Foucault namreč meniti, da diskurz definirajo zunajdiskurzivne silnice, npr. institucije, politični dogodki, ekonomske prakse in procesi (Foucault 2001, 174). Zanj je diskurz »osnovna kategorija za razumevanje resnice, odnosov oblasti, vednosti itd. Je »fluidna, spremenljiva kategorija, skozi katero se reproducirata vednost in oblast, posledično pa resnica (Foucault 2008, 71), pri čemer slednja ni nekaj absolutnega in nespremenljivega (Vezovnik 2009, 53), v različnih obdobjih je lahko povsem drugačna, zato moramo diskurz poskušati razumeti v zgodovinskem kontekstu. Diskurz je vedno veriga izjav, »ki se v neki dani okoliščini pojavijo o določeni temi oz. v zvezi z določenim dogodkom« (Vezovnik 2009, 55). V kontekstu nacionalizma se zato lahko vrnemo k članku Maruše Pušnik (1999), ki pojasnjuje, da je medijski diskurz del

državotvorja, pomemben oblikovalec realnosti ter konstruktor nacionalnih identitet (Pušnik 1999, 796). Biti Slovenec je učinek hegemonskih diskurzov, slovenska identiteta pa se preko medijev prikazuje s pomočjo kategorije »drugih«. Ker je izjav o objektu lahko več, množstvo izjav, ki tvorijo diskurz in opisujejo odnose med izjavami, pripada diskurzivni formaciji (gl. Vezovnik, 56–59). Tako Pušnikova (2004) pojasnjuje, da je slovenska javnost pravzaprav »diskurzivna formacija, znotraj katere se oblikuje »mentalni diskurzivni dispozitiv te skupnosti«, torej nekakšen prevladujoči način mišljenja o določeni stvari – čemur je Pušnik rekla kar slovensko javno mnenje (Pušnik 2004, 680).

Foucault raje kot o ideologiji govori o režimih resnice, zaradi njene povezave s subjektom in ker po njegovem mnenju stoji nasproti resnice. Mediji pa so eni izmed ključnih aparatov, pod katerimi se proizvaja resnica (Foucault), ki je predmet z veliko razširjenostjo in potrošnjo ter predmet ideoloških bojev (Foucault). Treba jo je razumeti kot »sistem predpisanih postopkov za produkcijo, regulacijo, distribucijo, cirkulacijo in delovanje izjav«¹² (Foucault 2008, 133). »Tuji«, »drugi«, ki so v medijskih diskurzih postavljeni nasproti »nam«, so učinek moči/vednosti. Foucault namreč zavrača, da je v človeku karkoli esencialnega, temveč so lastnosti, ki so posameznikom pripisane, učinki specifičnih diskurzov in praks (Lloyd 2003, 229).

¹² Obstaja bitka za/okoli resnice, pri čemer Foucault z resnico ne misli »na skupek resnic, ki jih je treba odkriti in sprejeti, temveč na skupek pravil, v skladu s katerimi se razločuje resnično in neresnično ter so resničnemu pripojeni specifični učinki oblasti« (Foucault 2008, 133).

4 NACIONALNI MEDIJI KOT »MATERIALNA EKSISTENCA« NACIONALIZMA

Država, to je vestfalska država, utemeljena po vestfalskem režimu zamejenih nacionalnih enot, je ključna tudi v koncipiranju in Habermasovi razlagi javne sfere kot tiste, ki je v modelu in materialnosti v to državo in tej državi tudi uokvirjena¹³. Javna sfera se v skladu s tem navezuje na koncept demosa, torej na koncept nekakšne zamejene skupnosti, ki ga sestavljajo znotraj okvirov upravljanja države zamejeni javni mediji nacionalne države, skupno nacionalno ekonomijo, nacionalnim državljskim telesom, nacionalnim jezikom in literaturo. Dimenzije Vestfalske države, ki jo Habermas pojasnjuje s šestimi institucionalnimi predpostavkami¹⁴, ki se v teoriji javne sfere povezujejo na specifičen idealen/ideološki način, se usmerjajo k specifičnemu političnemu projektu« (Fraser 206, 278). Na tem mestu nas bo zanimala ena od teh predpostavk, komunikacijska struktura oziroma medijski sistem, bistvo komunikacijske infrastrukture države nacije (Fraser v Pajnik 2007, 174), ki je nujen za ohranjanje vestfalske države ter nacije kot »ničte institucije« (Močnik 1999). Moč medijev temelji na tehnologiji množičnega komuniciranja, določajo dinamiko komuniciranja ter izbirajo in oblikujejo prezentacije, z uporabo politične in družbene moči pa vplivajo na agendo ter sprožajo in uokvirjajo javne zadeve (Habermas 2006, 415). Tisti, ki delujejo v politično relevantnih sektorjih medijskega sistema, kot so na primer reporterji, kolumnisti, uredniki, direktorji, producenti itd. izvajajo moč, saj s samim aktom izbiranja in procesiranja politično relevantnih vsebin intervenirajo v proces oblikovanja javnega mnenja in distribucijo vplivnih vsebin, (prav tam, 419), po drugi strani pa mediji javnost homogeno utemeljujejo »z narodno in etnično substanco«, nagovarjanje javnosti pa je »omejeno na naslavljanje javnosti kot naroda in poročanje o 'vestfalsko nacionalnih novicah'« (Pajnik 2007, 175–176; gl. tudi Van Dijk 2000, 27–36).

¹³ Nacionalizem se v nasprotju s prej obstoječimi oblikami skupinske identitete v veliki meri zanaša na oblikovanje nacionalne javne sfere, ki temelji na tisku (Giddens v Schleinger 1991, 167), javna sfera pa je razumljena »kot prostor za komunikativno generiranje javnega mnenja, in to na načine, ki naj bi (vsaj do neke mere) jamčili moralno-politično veljavnost. Pri tem je pomembno, kdo participira in pod katerimi pogoji ... javna sfera bi tako sovpadala s suvereno oblastjo, na katero se komuniciranje v bistvu naslavlja« (Fraser 2006, 276).

¹⁴ Fraserjeva je določila najmanj šest predpostavk v Habermasovi predpostavki vestfalske države, in sicer (vestfalskonacionalni) državni aparat, (vestfalskonacionalna) ekonomija, (vestfalskonacionalno) državljanstvo, (vestfalskonacionalni) jezik, (vestfalskonacionalna) literatura in (vestfalskonacionalna) komunikacijska infrastruktura (Fraser 2006, 278).

Vloga tiska v nacionalizmu 19. stoletja je znana in opisana (gl. Anderson 1998), vloga radia in kina ravno tako (Hobsbawm 2007, 169), Schlesinger pa opozarja na vlogo post-Gutenbergovskih oz. množičnih medijev, kot sta televizija in (najaktualnejše) splet pri raziskovanju implikacij na zavest nacionalnosti. Mediji so ključnega pomena tudi zaradi dvojne, pravzaprav paradoksalne vloge, ki jo imajo kot ideološki aparat države, kakor bi rekel Althusser (2000, 69–83) – toda kot aparat, ki je *hkrati* aparat vladajoče ideologije in področje, na katerem poteka ideološki boj. Aparat vladajoče ideologije so, ker so »'materialna eksistenca' vladajoče ideologije: stroj za njeno produkcijo in reprodukcijo, izdelovalci veziva, s katerim ideologija 'enoti' politični sistem in ga povezuje z drugimi državnimi ideološkimi aparati kapitalistične države in polje ideološkega boja, ker prevlada vladajoče ideologije nikakor ni vnaprej zagotovljena, saj lahko isto funkcijo 'enotenja in povezovanja' opravlja tudi kakšna druga ideologija, različna od tiste, ki ji ta funkcija trenutno pripada« (Močnik 2003, 147–148; gl. tudi Schlesinger 1991, 174).

Mislimo, da je kritike vestfalsko zamejenega opredeljevanja javne sfere, ki govorijo o nujnosti preseganja nacionalno zamejenega okvira, v mejah katerega demokratizacija ni več mogoča, saj so državljani zdaj razpršeni subjekti komuniciranja (Fraser), potrebno vzeti, doumeti in jih nadgrajevati ter dodatno dopolnjevati. Na kratko: da bi bilo mogoče misliti demokratizacijo slovenske javne sfere, bi jo morali premisliti v transnacionalnem kontekstu, namreč, kot pravi Billig, je v svetu narodov demokracija nacionalno strukturirana; njena organizacija sledi nacionalnim mejam; narodi ali njihovo 'ljudstvo' so demokratični akterji« (Billig 2004, 97), sami pa lahko zgolj namignemo na migracije, tj. vprašanje delavcev in njihovih političnih ter lastninskih pravic v državi, kjer delajo, zato se strinjamo, da je prestop iz vestfalskega okvira nujen za vsaj potencialno možnost demokratičnosti (tudi slovenske) sfere. Toda kljub temu da je rigidni okvir vestfalske države morda neaktualen, kontrafaktičen in ga je moč preseči s konceptom transnacionalne javne sfere (Fraser), pa je kljub vsemu očitna relevantnost za teorijo nacionalizma. Nacionalizem je paradoksalno hkrati transnacionalen in zaprt vase. Transnacionalnost se kaže v tem, da ne more obstajati brez ostalih narodov, zato se zamišlja v kontekstu mnogoterih narodov, kot zgolj eden v množici, a istočasno je zaprt vase, saj te narode dojema kot »druge«, kot »tiste«, ki niso del njega, torej se zapira v okvir vestfalske države s skupnim trgom, jezikom, medijsko infrastrukturo. Ali drugače, kot pravi Billig: nacionalizem je hkrati partikularen in univerzalen ter se bistveno razlikuje od etnocentrične mentalitete, ker upošteva internacionalni kontekst; tujci niso

preprosto »drugi«, temveč so hkrati kakor »mi«, so del univerzalnega prostora nacionalnosti (Billig 2004, 83). Nov narod mora biti podoben drugim narodom, da bi pridobil njihovo prepoznavanje in odobravanje. Sprejeti mora podobne simbole partikularnosti, ki so pravzaprav hkrati univerzalni: vsi narodi imajo namreč pravokotne zastave, vsi imajo svoje nacionalne himne. »Banalni simboli naše partikularnosti so tudi banalni simboli naše univerzalnosti« (prav tam, 86). Strinjamo se s Fraserjevo, ki pravi, da je okvir vestfalske države močan instrument nepravčnosti, ki zmanjša in zameji politični prostor na račun ubogih in prezrtih (Fraser 2005, 78), prostor, ki zmanjšuje možnosti participacije in marginalizira in je ravno zato relevanten za pojasnjevanje nacionalizma in izključevanja v sodobni družbi.

4.1 Retorika izključevanja in predstave o »drugosti« v slovenskem medijskem diskurzu

Kot poudarja Kraljeva, ideološka interpelacija v (nacionalni) subjekt ne zatre vseh individualnih razlik, pač pa jih relativizira, podredi jih sebi, tako da spodbudi simbolno prepoznavanje razlik med 'nami' in 'tujci', razlik, ki jih izkušamo kot realne in pomembne« (Kralj 2007, 273). Za pripadnost naciji ne potrebujemo statusa ali pripadnost kakšni drugi instituciji. Pripadnost naciji je neposredno, posameznice in posamezniki ji pripadajo kot »abstraktni individuumi«. Ali kot pravi Močnik: »za nacionalno pripadnost se zdi, da je brezpogojna, neodpravljiva, quasi naravna, tako rekoč prirojena« (Močnik 1999, 92). Bistvena značilnost nacionalne identitete je torej umetno razlikovanje med nami in njimi, iskanje razlik med tistimi, ki pripadajo 'našemu' teritoriju, in tistimi, ki so zunaj meja 'naše' suverene nacionalne države, toda umetno razlikovanje na podlagi etnične in nacionalne identitete, ki se je precej intenzivno izrazila v postkomunističnih režimih s sredstvi za ločevanje 'nas' in 'drugih', za opredeljevanje nedolžnih in krivih, za naše težave (Hobsbawm 2007, 207; Pajnik in Kuzmanič 2005). Nacionalna identiteta je torej nenehen proces, ki zahteva permanento interpelacijo subjektov v nacionalno ideologijo, da lahko vzdržujemo ideološki konstrukt, tj. nacijo. Ideološki mehanizem nacionalne identitete potemtakem namerno vzpostavlja in reproducira mejo, saj z vzpostavljanjem meje producira videz naroda kot naravnega fenomena« (Praprotnik 1999, 157). Takšna pozicija pa se lahko ohranja samo, »dokler obstaja drugi, torej 'tujec' ali 'tujka', na katerega se lepijo izrazi »razlike, podobnosti, grožnja, iracionalnost« (Schlesinger 1991, 63) itd. Identiteta lahko traja toliko časa, kolikor obstaja tudi meja, saj identiteta dobesedno sloni na stalnem procesu opredeljevanja. S širitvijo ozemlja si nacionalna identiteta uničuje lastno eksistenco, to pomeni, da si mora stalno izmišljati nove meje in prepovedi, ki so pogoj za obstoj njene 'vsebine'« (Praprotnik 1999, 157; gl. tudi Pušnik 1999 in Mihelj 2005). Pri tem imajo pomembno vlogo institucije nacionalne države, v katerih se imaginarno ljudstvo najprej prepozna, »državo prepozna kot 'lastno' (v nasprotju z drugimi državami) in lastne politične boje omeji s horizontom državnih meja« (Kralj 2007, 273).

V nadaljevanju bomo naredili pregled študij, ki preučujejo prikazovanje »drugih«, s poudarkom na poročanju o prebivalcih, ki so bili leta 1992 izbrisani iz registra prebivalcev Slovenije (t. i. izbrisani). Izbris je bil na nek način nujen za vzpostavitev slovenske države, ki se je s pomočjo iznajdbe »Drugega« poenotila, oziroma kot pravi Bajt, je državna

administracija z ukinitvijo stalnega bivališča izbrisanim in podelitvi statusa tujca ustvarila umetno homogeno strukturo prebivalstva« (Bajt 2010, 198). Izbris je del »ponarodujočega« nacionalizma, ki ga Rogers Brubaker (1996) opredeljuje kot značilnega za novonastale nacionalne države, predvsem postkomunistične države srednjevzhodne Evrope (Bajt 2010, 198). Kot je detektirala Uršula Lipovec-Čebren, so posledice izbrisa ob prehodu v neoliberalno dojetje države pomenile odpravo temeljnih pravic, ki govorijo o postopnem kratenju pravic vseh prebivalcev Slovenije« (Lipovec-Čebren 2008, 67). Lahko pa bi rekli, da je to celo postal model, po katerem se je v nadaljnjih letih, najprej cinično diskretno, nato pa pod pretvezo varčevalnih ukrepov preko zakonskih aktov in členov začelo izključevati vse več manjših skupin prebivalstva, ki se niso sposobne mobilizirati (invalidi, brezposelni, matere samohranilke, emigranti, štipendisti) iz socialnih mehanizmov solidarnosti ter distribucije družbenega bogastva, do katere so upravičeni. Pregledali bomo študije, ki se specifično navezujejo na medije kot moment javne sfere, na medijske analize prikazovanja »drugih« ter na generiranje oziroma ohranjanje slovenske zamišljene skupnosti s pomočjo vsakdanjega nacionalizma. Kot pravi Tadej Praprotnik: »Diskurz, ki ima težnjo po konstituciji imaginarne skupnosti, kot je narod, si mora hkrati zagotoviti prenosni mehanizem in posplošiti označevalce in označence kot eno. Imeti mora torej znakovno strukturo, jezik in tisk« (Praprotnik 1999, 153).

Po osamosvojitvi se je negativen, celo sovražen, odnos do priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik kazal tako, da je bilo »področje nekdanje Jugoslavije v javnem, zlasti medijskem diskurzu transformirano v imaginarni Balkan, ki naj bi predstavljal področje nasilja, primitivnosti, neracionalnosti itd., od katerega naj bi se Slovenija radikalno razlikovala, saj naj bi spadala v evropsko kulturno področje ter bila sinonim za demokracijo in spoštovanje človekovih pravic (Vodopivec, Kuzmanič in Rizman v Zorn 2003, 98). Slovenska nacionalna identiteta se je vzpostavila kot zamišljena skupnost, »ki jih povezujejo nevidne vezi skupnih prednikov, zgodovine, kolektivnih spominov, mitov in simbolov« (Bajt 2010, 203). Prežetost slovenske nacionalne identitete z etnično dimenzijo »narojenosti« v »slovenski narod« je za »Slovence« normalizirana kot neka naravna danost, kar kaže na še vedno arhaično etnično idejo slovenstva (prav tam). Ali kot se je poetsko izrazil Tonči Kuzmanić (2003, 98–99): »Namesto politične strukturacije, ki ji po moderno rečemo tudi država, smo vsi skupaj 'fasali' vrhunski in vrhovni (suvereni) družbeni izdelek, imenovan Narod, ki je vrh vsega še našemljen v neodvisno državo, ki pa ima z državnostjo /.../ bore malo skupnega. Namesto pravne, socialne ... in ne vem kakšne še, seveda moderne, države

smo dobili radikalno narodniško državo, ali bolje, nacijo – državo«. Takšna podlaga pa je ponudila rodovitna tla za iznajdbo »drugega«, pri čemer je vidno vlogo igral tudi medijski diskurz, ki je pomemben oblikovalec realnosti ter konstruktor nacionalnih identitet (Pušnik 1999, 796).

Za Veroniko Bajt izbris predstavlja enega ključnih momentov vzpostavljanja slovenske nacionalne države, saj je čez noč »poenotil« slovensko nacionalno državo, s tem, ko je umetno ustvarila homogeno strukturo prebivalstva, ki je posledično v večji meri ustrezala nacionalističnemu idealu poenotenja naroda in države« (Bajt 2010, 197). Tako je Andreja Vezovnik v analizi političnih diskurzov komentarjev slovenskih tiskanih medijev (2010) ugotovila, da sta se v izražanju mnenj izoblikovali dve antagonistični poziciji. Medtem ko je nacionalistični in domoljubni diskurz zaskrbljujoč, pa je pomenljivo, da je tudi t. i. zagovorniški diskurz o izbrisanih le-te, kljub poudarjanju njihovih človekovih pravic in nepravilnega položaja, v katerem so se znašli, preko mehanizmov personalizacije zgodb, »other news«, drugačenjem Balkana in mitologizacije evropskosti, še vedno uokvirjal kot »druge« (Vezovnik 2010, 49–56), in jih uvrščal v simbolni prostor Balkana. Koncept, ki je podoben vsakdanjemu/banalnemu nacionalizmu in se pojavlja v obliki diskurza ter ustreza pojavu, ki ga opisuje Vezovnikova, je Van Dijkov koncept »novega rasizma«, rasizma, ki »si želi biti demokratičen in spoštljiv in ravno zato že v začetku zanika, da sploh je rasizem (Van Dijk 2000, 33). Manjšine v tem pogledu niso podrejene, slabše, temveč so »drugačne«, največji učinek pa imajo tovrstni diskurzi takrat, kadar so zdijo popolnoma »običajni«, »naravni« oziroma zdravorazumski in prevzamejo obliko etnične hegemonije (prav tam, 34). Takšno »napačno« uokvirjanje je temeljni politični princip, ki lahko popolnoma izključi posameznike ter ustvari delitev na člane in nečlane ter slednjim onemogoča, da bi bili udeleženi v skupnosti na način reprezentacije, distribucije in pripoznavanja. Najhujša oblika takšnega napačnega okvirjanja nastopi, kadar so posamezniki izključeni iz članstva v kateri koli politični skupnosti, pri čemer izgubijo pravico do pravic (Hannah Arendt 2003), kar je nekakšna oblika politične smrti – v tem obziru postanejo ne-osebe« (Fraser 2005, 76–77). Podobno kot v posebni izdaji ČKZ o Izbrisanih pojasnjuje Marta Stojić, ko pravi, da ker izbrisani niso prepoznani niti kot Slovenci niti kot slovenski državljani in državljanke, se v administrativnem pomenu nahajajo v ne-prostoru: so Izbrisani, ne-osebe, ki se potemtakem nahajajo onstran vsakršne meje, in ne obstajajo kot družbeni oziroma politični subjekti (Marta Stojić 2008, 148).

Vezovnikova v svoji raziskavi ugotovi, da izbrisani ravno v skladu z omenjeno idejo demokratizacije in spoštovanja človekovih pravic nastopajo kot »simptom slovenske demokratične tranzicije, zato zagovorniški diskurz izbris vidi kot napako« (Vezovnik 2010, 50), posamezniki – izbrisani – pa so v medijih pogosto prikazani predvsem v kontekstu osebnih zgodb, ki vzbujajo sočutje do izbrisanih, oziroma kot pravi Vezovnikova po Langerju, s pomočjo »other news«, ki občinstvo interpelirajo na ravni vsakdanjega življenja, prek medijskega kanala, torej interpelirajo občinstvo s pomočjo diskurza banalnega nacionalizma. Kljub temu da se poudarja njihove človekove pravice in nepravilni položaj, v katerem so se znašli, so še vedno uokvirjeni kot »drugi«. Ta »drugost«, je izbrisane postavila na mesto, ne le formalnih, temveč tudi simbolnih tujcev, z vsemi negativnimi konotacijami vred, bili so 'poskrkani' v vrtince birokratskih postopkov, zahtev in dajatev« (Zorn 2003, 92), kar pa ni bilo del javnega, medijskega diskurza, kar je Allen Feldman imenoval kulturna anestezija: »zamolčanje neprijetnih izkušenj in občutkov tistih, ki so konstruirani v kulturnega »Drugega« (Feldman 1996 in Zaviršek 2000 v Zorn 2003, 92).

Tanja Kovačič (2006) pa na drugi strani pojasnjuje, da se na diskurzivni ravni razlikovanje med nami in njimi kaže skozi rabo balkanističnega diskurza kot posebne oblike naslavljanja ljudi iz nekdanje Jugoslavije. Izbrisani so kategorizirani kot »nepopolni mi« ter so prostorsko umeščeni na južno mejo, s katero je določena tudi »slovenska kulturno-civilizacijska superiornost« (Kovačič 2006, 83). Etnične manjšine medijsko pozornost večinoma pridobijo zgolj takrat, kadar se njihove zgodbe navezujejo na prevladujočo etnično skupino, pri čemer so v ospredju konfliktni odnosi med skupinama ter senzacionalistično prikazovanje, izbrisani pa so prikazani kot homogena etnična skupina prebivalcev nekdanjih jugoslovanskih republik, s čimer mediji prispevajo k utrjevanju ideje o nacionalni etnični homogenosti (prav tam, 83). Mediji s pomočjo poročanja, ki pogosto ni oblikovano na informacijah in dejstvih, temveč na sentimentih in konfliktnih odnosih, vplivajo na negativno zaznavanje manjšinskih skupin ter krepijo hegemonijo prevladujoče etnične skupine kot nedosegljivega moralnega imperativa (prav tam, 84). Pogosto demagoški in senzacionalističen diskurz v medijih je problematičen, ker ima medijska konstrukcija realnosti tudi realne implikacije. Pomeni namreč aktivno ustvarjanje javne, politične agende, »ne oblikuje samo dominantnega javnega mnenja in navideznega konsenza o temi, temveč - v medsebojnem dopolnjevanju medijskega in drugih diskurzov - tudi aktivno pripravlja podlage, glavna izhodišča in legitimacijo za izvajanje državnih in lokalnih politik« (Jalušič 2001, 13).

Gorazd Kovačič je v svoji analizi (2004) oddaje Trenja ugotovil, da so mediji pripomogli k negativni retoriki o izbrisanih, obenem pa pravzaprav sodelovali pri rušenju pravnega reda. Fokus celotne oddaje se je namreč sukal okoli odškodnin, in sicer, koliko jih bo, kako visoke bodo, če sploh naj bodo. Na ta način pa izbris sam ni bil problematiziran, postavljen je bil na marginalno mesto, izbrisani so bili dehumanizirani ter (zopet) postavljeni v vlogo grožnje slovenskemu narodu zaradi velikih odškodnin, ki bodo morale priti iz »slovenskega« proračuna«. Središčna tema o odškodninah naj bi javnost vznemirjala – »a vznemirja jo ravno zato«, pojasnjuje Kovačič, »ker se o njih v medijih tako pompozno govori, in toliko bolj, kolikor bolj mediji zaradi večje odmevnosti spodbujajo nizke človeške strasti« (Kovačič 2004). Problem izbrisa je na ta način postal enodimenzionalen, interpretiran je bil kot »finančni problem zastrahujočih razsežnosti« (prav tam 2004). Tudi Kralj pojasnjuje, da je »ravno strah pred tem, da bi bili imigranti v breme socialnim transferjem ciljne države v javnosti pogosto predstavljen kot eden temeljnih razlogov proti priseljevanju tujcev (Kralj 2008, 173), v vlogo žrtev pa medijski diskurz potiska celoten slovenski narod oziroma natančneje – davkoplačevalce (prav tam).

Uršula Lipovec Čebren je v raziskavi (2010), v okviru katere je intervjuvala 142 oseb, ugotavljala, da večina ljudi primer izbrisanih pozna zgolj bežno, niso pa jim poznani podatki o datumu izbrisa ter kaj je bilo izbrisanim pravzaprav odvzeto – državljanstvo ali stalno prebivališče (Lipovec Čebren 2010, 35). Med najpogostejšimi argumenti zagovornikov izbrisa so se namreč znašli »nemotiviranost« za pridobitev slovenskega državljanstva, »nelojalnost« novi državi, »špekulacija«, »sovražno nasportovanje« (prav tam 39), kar je bila tudi pogosta retorika »v parlamentarnih razpravah, kjer so bili »železni repertoar« desnousmerjenih strank (prav tam 2010, 33). Večina državljanov je bila tako pod vtisom tovrstnih javnih prezentacij prepričana, da se izbrisanim osebam ni zgodila krivica in gre za skupino »špekulantov« (Vežjak 2007, 195). Lipovec Čebren ob tem poudarja velik vlogo medijev, ključno sredstvo senzibiliziranja prebivalstva o tem vprašanju (Lipovec Čebren 2010, 42), v katerih se zrcalijo tudi politični diskurz, ločevanje na priseljence, ki si zaslužijo slovensko državljanstvo, in na tiste, ki si ga ne zaslužijo (Zorn 2007, 17–33). Tako sta izbris in njegova implementacija svojo ideološko podlago našla v ljudeh neslovenskega etničnega izvora, ki so bili po »osamosvojitvi Slovenije transformirani v kulturno Druge, ne dovolj 'slovenizirane', tujce, z vso negativno simbolno navlako vred« (Zorn 2003, 95).

Torej, ne samo da je bil to tisti »izvirni greh«, ki je potrdil zlovešče Berghejeve besede: »Ko je nacionalna država enkrat definirana kot edina legitimna oblika državne oblasti, to pomeni,

da so vsi ti ljudje, ki niso pripadniki tega naroda /.../ odveč, ne spadajo zraven« (Mandelc in Bajt 2006, 860).

Pri pregledu študij smo opazili, da se retorika govora o izbrisanih in tujcih z leti spreminja. V sprva odkrito rasističnem, diskriminatornem, ksenofobnem diskurzu, ki je bil v prvem desetletju po osamosvojitvi in v drugi polovici drugega močno prisoten tako v politiki kot tudi v medijih, je bil slovenski narod pogosto prikazan kot žrtev (Kuzmanić 1998, Kovačič 2004), izbrisani in drugi »tujci« pa kot kriminalna (Kuzmanić 1998) grožnja, ki parazitira na slovenskem davkoplačevalskem proračunu (Kovačič 2004). Neža Kogovšek in Uršula Lipovec Čebren ugotavljata, da se stereotipi o izbrisanih počasi razblinjajo (Kogovšek 2010 in Lipovec Čebren), česar sicer pri našem pregledu študij še nismo zaznali. Govor o izbrisanih in tujcih se je torej premaknil od odkrito rasističnega, od dojemanja tujcev kot grožnje, do zagovorniškega diskurza ter dojemanja tujcev kot žrtev, toda vse skupaj se, kot pomembno ugotavlja Vezovnik, še vedno suče znotraj strogega razlikovanja »nas« od »drugih«, evropske Slovenije od Balkana, na katerem je bila tudi utemeljena slovenska država.

5 SKLEP

V diplomski nalogi smo s pomočjo zgodovinske perspektive osvetlili ključne konceptualne perspektive, pokazali na raznoliko ter pogosto antagonistično naravo teorij nacionalizma, ki dokazujejo, da je nacionalizem »izmuzljiv in prilagodljiv fenomen«, splošna teorija nacionalizma pa ni mogoča (Özkirimli v Mandelc 2011b, 92). Teorijo nacionalizma smo nadgradili s pomočjo Billigovega koncepta banalnega nacionalizma, s katero smo pokazali, kako so vsakdanje prakse, rutine, katerih niti ne zaznavamo in so torej popolnoma banalne, pomembni faktorji pri oblikovanju vsakdanjega nacionalizma. Ugotovili smo, da so mediji eden izmed ključnih mehanizmov, ki pomagajo ohranjati vsakdanji, banalni nacionalizem, ki pa ni nenevaren, saj generira diskurz izključevanja, v katerem so tujci, v našem primeru predvsem izbrisani, koncipirani kot »drugi«, ki stojijo nasproti »nam«. »Drugačnost« tako v nacionalističnem diskurzu »postane totalizirajoč, prvinski označevalec, ki služi kot argument za zavračanje soobstoja oziroma mešanja različnih rasnih ali etničnih skupin oziroma posameznikov« (Kralj 2008, 170).

V zadnjem delu diplomske naloge smo pojmovanje nacionalizma in konceptualizacijo banalnega nacionalizma ter diskurza poskušali aplicirati na Slovenijo ter oblikovanje slovenske »zamišljene skupnosti« od obdobja osamosvojitve dalje. Novonastala država Slovenija se je ob osamosvojitvi srečevala s shizofreno situacijo, v kateri je sama sebe prepoznavala kot etnično homogeno, demokratično, evropsko državo, ki spoštuje človekove pravice. Narod, ki išče mednarodno homogenost, mora namreč zanikati, da je nacionalističen. »Zagotavljati mora, da govori jezik univerzalnosti, medtem ko brani lastne partikularne interese« (Billig 2004, 92). Vendar je demokracijo in spoštovanje človekovih pravic ob osamosvojitvi onemogočalo ključno protislovje, ki je Slovenijo dojemalo kot vpeto v evropski kontekst, v transnacionalno javno sfero, hkrati pa je bila njena realnost (»vestfalsko«) zaprta znotraj meja nacije, kjer je vestfalska država za Fraserjevo glavno področje nepravilnosti. Je prostor, ki zmanjšuje možnosti participacije in marginalizira, kar smo lahko videli tudi na primeru izbrisanih. Politike vestfalsko zamejene slovenske države so jim odvzele temeljne pravice ter jih na ta način postavile v položaj nedržavljanov. S tem so bili marginalizirali, dehumanizirani in individualizirani, njihovo javno delovanje pa je bilo zatrto. Bistvena kršitev človekovih pravic je namreč prav v tem, »da so pogoji taki, da se ljudje sploh ne morejo boriti za svoje pravice« (Arendt 2003), saj postanejo zgolj človeško bitje na splošno, ki »ne predstavlja drugega kot lastno, popolnoma enkratno individualnost, ki oropana izraza in delovanja v skupnem svetu izgubi ves pomen« (Arendt 2003, 383). Da se je torej slovenska

država kot takšna lahko vzpostavila, da je lahko proizvedla lastno identiteto, katere nujen pogoj je razlikovanje med »nami« in »drugimi«, je morala »drugega« iznajti. V to kategorijo so padli državljani nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so postali nasprotje in hkrati grožnja evropske, kulturne slovenske države, prostor nekdanjih jugoslovanskih republik pa se je v medijskem diskurzu konstituiral v imaginarni Balkan.

Na tem mestu naj dodamo, da bi nadaljnje raziskave morale doumeti in morda celo preseči kritike vestfalsko zamejenega opredeljevanja javne sfere, ki, kot smo pojasnili v četrtem poglavju, govorijo o nujnosti preseganja nacionalno zamejenega okvira, z namenom, da bi bila demokratizacija možna, ker so državljani zdaj razpršeni subjekti komuniciranja. Res je, da demokratizacija znotraj okvira vestfalsko zamejene države ni več mogoča, vendar zgolj »prestavitvev« na transnacionalni kontekst še ne bo avtomatično prinesla demokratizacije, ker nekateri ključni institucionalni elementi vestfalske države, ki izključujejo določene skupine iz distribucije bogastva in mehanizmov socialne solidarnosti, ostajajo znotraj okvira. To lahko pripelje zgolj do podobne shizofrene situacije, kot smo jo zaznali ob osamosvojitvi Slovenije, ko je nova država ob hkratnem prepričanju v demokratičnost, z opredelitvijo svojega nasprotja Balkana in »drugih« (kot so izbrisani), iznašla svojo etnično homogenost, ki to ni bila.

Čeprav se mediji na prvi pogled morda ne zdijo glavni akterji pri perpetuiranju izključevalnih diskurzov in se večjo moč pripisuje političnim, institucionalnim diskurzom, smo s pomočjo pregleda razprav, ki se ukvarjajo z izbrisanimi v kontekstu medijskega diskurza, pokazali, da so ravno mediji tisti, ki omogočajo, da ti diskurzi postanejo v javnosti vidni. Mediji so edino orodje političnih elit, prek katerega lahko nagovarjajo javnost. Mediji imajo s podajanjem stereotipnih podob in posploševanjem ob hkratnem pomanjkanju alternativnih virov informacij ključno vlogo pri uveljavljanju in legitimiranju etnične neenakopravnosti (Erjavec in drugi 2000; Gnezda in drugi 2006). Toliko bolj problematično pa je, ker nekateri posamezniki in posameznice verjamejo, da mediji govorijo jezik tolerance. Prav zato diskurzi v medijih niso nedolžne rabe, saj usmerjajo k specifičnemu mišljenju in vedenju ter »kanalizirajo« socialno percepcijo.

Hkrati pa naj opozorimo na dejstvo, da se veliko študij ukvarja predvsem z najbolj vidnimi oblikami »slabega« nacionalizma, pri tem pa mnogokrat pozabljajo, da se nacionalizem reproducira tudi na bolj subtilen način. Podobno pravi Mihelj, ki opaža »prevlado raziskav najbolj vidnih, nasilnih oblik nacionalizma; tudi kadar preučujejo množično komuniciranje in

nacionalizem v mirovniškem kontekstu, se jih večina še vedno osredotoča na sovražni govor in stereotipe o številnih nacionalnih drugih« (Mihelj 2011, 187).

Namen naše diplomske naloge je bil preko kritične konceptualne razprave o nacionalizmu ter nadgradnjo z Billigovim konceptom banalnega nacionalizma pokazati na izključevanje v sodobni družbi, to pa se v veliki meri izvaja preko izključevalskega diskurza v slovenskih medijih. Pokazali smo, kaj je bilo na to temo v slovenskem akademskem prostoru že narejeno, zato naj naša diplomska naloga služi predvsem kot podlaga, morda ideja in napotilo k nadaljnjim študijam. Kot dobro izhodišče se nam zdi ugotovitev, da tudi zagovorniški diskurz, ki je prisoten v medijih, pravzaprav reproducira nacionalizem in izbrisane še vedno uokvirja kot »druge«. Želeli smo torej odpreti nov prostor razprave, pri čemer naj primer izbranih služi zgolj kot izhodišče za raziskave, ki bodo pokazale na izključevanje, ne le »tujcev«, temveč tudi drugih manjšinskih skupin, kot so na primer invalidi, brezposelni, matere samohranilke, emigranti ...

Za konec naj podamo še Mandelcovo ugotovitev, da se je posebej v zadnjem času vzpostavilo pravilo, da z dvomom gledamo na idejo, »da imajo katerekoli družbene podskupine tako jasno identiteto, kot je to nacionalna identiteta (Mandelc 2011b, 97). Zapiše še, da so tako klasične kot aktualne družbene znanosti nacionalizem dojemale kot minljiv fenomen, šele v zadnjem času pa avtorji spoznavajo njegovo »endemično naravo« (prav tam, 92). Podobno pravi Močnik, ki meni, da se je učinek nacionalistične paradigme zaradi prevladujoče neoliberalne paradigme (glej Močnik 1999, 2003, Kovačič in Kuzmanić 2004) premaknilo od jedra družbenih procesov na obrobje družbenih procesov, kar se je izrazilo v depriviligiranih prebivalcih, etničnih manjšinah, tujcih, ne nazadnje izbranih (Kovačič in Kuzmanić 2004, 262). Hegemonski položaj si je od konca 70-ih, v Sloveniji pa dokončno šele z novim tisočletjem (Močnik 2003) zagotovil neoliberalni diskurz, njegovo pojmovanje pa zagotavlja ničta institucija nacije, ki proizvaja učinek »družbene celote« le posredno, prek pluralizma ideoloških diskurzov, v katerem pa je en diskurz vselej hegemoni diskurz. To ne pomeni, da nacionalizma ni več, temveč je ta na nek način celo nujen. Neoliberalizem mu zagotavlja trajnost ter »povzroča tudi nenehno strukturno defenzivnost liberalizma«. Če povzamemo z Močnikovimi besedami: ni neoliberalizma brez nacionalizma, nacionalizem pa zmore tudi brez neoliberalizma« (Močnik 1999, 180).

6 LITERATURA

- Althusser, Louis. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *cf.
- Anderson, Benedict. 2007. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Arendt, Hannah. 2003. *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Bajt, Veronika. 2010. Več kot zgolj administrativno ustvarjeni »tujci«: Izbrisani in odmev nacionalistične konstrukcije drugega v simbolni ideji o »nas«. V *Brazgotine izbrisa*, ur. Neža Kogovšek in Brankica Petković, 193–214. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Billig, Michael. 2004. *Banal nationalism*. London: Sage publications.
- Breuilly, John. 1996. Approaches to Nationalism. V *Mapping the nation*, ur. Gopal Balakrishnan, 146–174. London, New York: Verso.
- Chernilo, Daniel. 2011. The critique of methodological nationalism: Theory and history. *Thesis Eleven* 106 (1): 98–117.
- Erjavec, Karmen, Sandra Bašić Hrvatinić in Barbara Kelbl. 2000. *Mi o Romih: diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open society institute.
- Foucault, Michel. 2001. Arheologija vednosti. Ljubljana: Studia humanitatis.
- --- 2008. *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina
- Fraser, Nancy. 2005. Reframing justice in globalized world. *New Left Review* 36 (nov/dec): 69–88.
- --- 2006. Transnacionaliziranje javne sfere. *Teorija in praksa* 43 (1–2): 276–284.
- Freitag, Michael. 2010. *Brodolom univerze*. Ljubljana: Sophia.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gnezda, Mirjam, Saša Mlakar in Milan Trobič. 2006. Podobe Romov v slovenskih medijih. V *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*, ur. Božidar Jezernik, 121–135. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Habermas, Jürgen. 2006. Political communication in media society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research. *Communication Theory* 16 (4): 411–426.
- Hobsbawm, Eric John in Terence Ranger. 2003. *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric John. 2007. *Nacije in nacionalizem po letu 1780*. Ljubljana: Založba *cf.

- Jalušič, Vlasta. 2001. Ksenofobija ali samozaščita? O vzpostavljanju nove slovenske državlanske identitete. V *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti* 01, ur. Brankica Petković, 13–43. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/nestrpnost/porocilo/01/nestrpnost.pdf> (1. avgust 2013).
- --- 2003a. Organizirana nedolžnost. V *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn, 7–22. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- --- 2003b. Organizirana nedolžnost in izključevanje: Nacionalne države in državljanstvo po vojni in kolektivnih zločinih. *Časopis za kritiko znanosti* 35 (228): 101–121.
- Kovačič, Gorazd in Tonči A. Kuzmanić. 2004. Pojmovanje države in nacije pri novorevijaših v osemdesetih letih. *Časopis za kritiko znanosti* 32 (215–216): 24–265.
- Kovačič, Gorazd. 2004. Izbrisani prikazani kot problem, ne kot oškodovanci. *Medijska preža* (19): 7-9.
- Kovačič, Tanja. 2006. Izbrisani: utrjevanje slovenske nacionalne identitete skozi diskurzivno prakso balkanizma na primeru televizijskih oddaj Tarča in Trenja. *Časopis za kritiko znanosti* 34 (226): 82–91.
- Kralj, Ana. 2007. Skriti šarm nacionalizma (spremna študija). V *Nacije in nacionalizem po letu 178*, Eric J. Hobsbawm, 247–275. Ljubljana: Založba *cf.
- --- 2008. Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. *Dve domovini* (27): 169–190.
- Kuzmanić, Tonči. 1998. Nočna kronika (Ne)Dela: od ogroženosti identitete do identitete ogroženosti. *Časopis za kritiko znanosti* 26 (188): 41–85.
- --- 2003. Tuđmanizem in janšizem (nacije-države in postsocializmi). V *Nova desnica: zbornik predavanj 3. letnika Delavsko-punkerske univerze*, ur. Ciril Oberstar in Tonči Kuzmanić, 91–129. Ljubljana : Mirovni inštitut.
- Lipovec Čebren, Uršula. 2008. Metastaze izbrisa. V *Zgodba nekega izbrisa*, ur. Jelka Zorn in Uršula Lipovec Čebren, 59–75. Ljubljana: Študentska založba.
- --- 2011. »Neslovenci«, »tujci«, »žrtve« ali kako vidimo izbrisane prebivalce Slovenije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 51 (1,2): 33–43.
- Lloyd, Moya. 2003. The end of Ideology? V *Political Ideologies: An Introduction*, ur. Vincent Geoghegan in Rick Wilford, 217–242. New York: Routledge.
- Mandelc, Damjan in Veronika Bajt. 2006. Enfant terrible študij nacionalizma: intervju s profesorjem Pierrom van den Berghejem. *Teorija in praksa* 43 (5–6): 846–864.

- Mandelc, Damjan. 2011a. Tekmujoči koncepti nacionalizma. *Teorija in praksa* 48 (1): 70–86.
- --- 2011b. *Na mejah nacije: Teorije in prakse nacionalizma*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za sociologijo.
- Mihelj, Sabina. 2005. The Mass Media and Nationalising States in the Post-Yugoslav Space. V *Nation-states and xenophobias*, ur. Mojca Pajnik in Tonči Kuzmanič, 75–98. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- --- 2011. The Media and Nationalism, East and West: a revision of existing debates. V *Media, nationalism and European identities*, ur. Sükösd, Miklós in Karol Jakubowicz, 173–197. Budapest, New York: Central European University Press.
- Močnik, Rastko. 1999. *3 teorije: ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba *cf.
- --- 2003. Ali se novinarstvo lahko upre svojemu zatonu? (Spremna beseda). V *Novi psi čuvaji*, Halimi, Serge, 133–156. Ljubljana: Maska, Mirovni inštitut.
- Nairn, Tom. 1975. The Modern Janus. *New Left Review* 1/94 (nov/dec): 3–29.
- Özkirimli, Umut. 2010. *Theories of nationalism: a critical introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pajnik, Mojca. 2007. Utopije javnih medijev: k potencialom alternativnih medijev. *Časopis za kritiko znanosti* 9 (59): 170–178.
- Praprotnik, Tadej. 1999. Nacionalna identiteta ni zapisana v genih, ampak v diskurzu. *Časopis za kritiko znanosti* XXVII (197): 151–175.
- Pušnik, Maruša. 1999. Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo. V *Teorija in praksa* 5 (36): 796–808.
- --- 2004. Novičarsko upravljanje z javnim mnenjem. *Teorija in praksa* 3–4 (41): 678–689.
- Rizman, Rudi, ur. 1991. *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana : Knjižnica revolucionarne teorije.
- Schlesinger, Philip. 1991. *Media, state and nation: political violence and collective identities*. London: Sage.
- Stojić, Marta. 2008. Izbris: Od liminalnosti do metafore. V *Zgodba nekega izbrisa*, ur. Jelka Zorn in Uršula Lipovec Čebren, 148–155. Ljubljana: Študentska založba.
- Štih, Peter. 2005. Nacionalizem kot zgodovinski nesporazum (Spremna beseda). V *Mit narodov: srednjeveški izvori evrope*, Geary Patrick, 221–237. Ljubljana: Studia humanitatis.

- Van Dijk, Teun A. 2000. New(s) racism: a discourse analytical approach. V *Ethnic Minorities and the Media*, ur. Cottle, Simon, 33–49. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Vezjak, Boris. 2007. Argumentacija in retorika v primeru izbrisanih. *Časopis za kritiko znanosti* 35 (228): 211–222.
- Vezovnik, Andreja. 2009. *Diskurz*. Ljubljana: Založba FDV.
- --- 2010. Kritična analiza političnih diskurzov o izbrisanih v žanrih mnenjske zvrsti. *Družboslovne razprave XXVI* (64): 45–62.
- Vološinov, Valentin. 2008. *Marksizem in filozofija jezika: Temeljni problemi sociološke metode v znanosti o jeziku*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Zorn, Jelka. 2007. "Mi, etno-državljeni etno-demokracije": nastajanje slovenskega državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti* 135 (28): 17-33.
- --- 2003. Politike izključevanja v nastajanju slovenske državnosti. V *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn, 85–139. Ljubljana: Mirovni inštitut.